

Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Çağrı... Yeniden...

Mete Kurtoğlu¹

Bu yazıda bir önceki sayıdaki “Eleştirel Pedagoji... Yeniden...” çağrısına selam vererek 2019 yılında derlediğim “Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler²” kitabındaki “eleştirel yükseköğretim araştırmaları” çağrısını güncellemek istiyorum. Bu çağrının iki açıdan çok değerli olduğunu düşünüyorum. İlk olarak, son dönemde yükseköğretim tüm dünyada disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak gelişti. Yükseköğretim araştırmaları/çalışmaları başlığı altında çeşitli araştırma merkezleri, lisansüstü programlar, kongreler ve akademik dergiler ortaya çıktı. Neoliberal dönemin kitleselleşme, uluslararasılaşma, kalite güvencesi, piyasalaşma ve işletmecilik gibi küresel politika eğilimlerini inceleyen ana akım yaklaşımlar bu alanın gelişiminde ağırlık kazandı. Bu yaklaşımlar karşısında demokrasi, anti-kapitalizm, feminizm, sosyalizm, ekolojik yaklaşımlar vd. çerçevesinde güçlü eleştiriler yükseldi. Tam da burada yükseköğretim meselelerine eleştirel pedagojiden bakmanın eleştirel yükseköğretim araştırmalarını zenginleştirdiğine ve alternatif yaklaşımlara alan açtığına inanıyorum. Eleştirel pedagoji, eleştirel yükseköğretim araştırmalarının ana unsurlarından biridir/olmalıdır. Diğer yandan, eleştirel pedagojinin eşitlik, özgürlük, demokrasi, dönüştürücülük vurgusu hayatın her alanına ilişkin olmakla birlikte literatürdeki tartışmaların ağırlıklı olarak okul deneyimlerine odaklandığı söylenebilir. Eleştirel pedagojinin diğer eleştirel yaklaşımlarla birlikte içinden geçtiğimiz neoliberal ve otoriter dönemde üniversitelerin dönüşümü, direniş, demokratikleşme, ekoloji, alternatifler üzerine söyleyecek çok sözü var. Bu açıdan eleştirel pedagoji birikiminin yükseköğretimin çeşitli mücadele alanlarında daha da görünür olması gerektiğini düşünüyorum.

Eleştirel Pedagoji Dergisi tam da burada yükseköğretim üzerine eleştirel yaklaşan üniversite bileşenlerinin bir araya gelmesi, tartışması ve ortak üretimlerde bulunması için özgür bir alan sağlıyor. Bu yazıda (ana akım) yükseköğretim

¹ metekurtoglu1@gmail.com

² Kurtoğlu, M. (der.). (2019). Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler: Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş. NotaBene.

araştırmalarını ve eleştirel yükseköğretim araştırmalarında ele alınan temaları haritalandırarak bu konular üzerine ortak çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara bir çağrıda bulunmak istiyorum. Bunu bir başlangıç yazısı olarak düşünerek gelecek sayılarda üniversite gündemlerimiz üzerine çeşitli yazılarla dergide yükseköğretim alanındaki tartışmalara daha fazla alan açabileceğimize inanıyorum.

2019'daki çağrıdan farklı olarak, bu kez eleştirel yükseköğretim araştırmalarının temalarını "değersizleş(tiril)me" üzerinden düşünmeye çalıştım. Birçok açıdan üniversite kavramına atfedilen değerin gerilediği bir dönemde yaşıyoruz. Bilimsel bilginin ve eleştirel düşüncenin değersizleşmesi, akademik emeğin değersizleşmesi, diplomaların değersizleşmesi... Bu kuşatma içerisinde gündelik akademik yaşamda kendimizi çoğu kez yaptığım işin anlamı/değeri ne, ben öğrenci/akademisyen olarak üniversiteye bunun için mi gelmiştim, boşuna mı emek harcadım gibi sorgulamalar içerisinde bulabiliyoruz. Üniversite-dışı birçok aktör de teknolojik gelişmeler, ekonomik dönüşümler ve iktidar ilişkileri üzerinden "bu çağda (bildiğimiz modern) üniversitelere hâlâ ne gerek var?" diyebiliyor. Tüm bunlar, başta eleştirel kamusal alan olarak üniversitenin değeri, geleceği ve alternatif toplumsal tahayyüllerdeki rolü üzerine yeniden birlikte düşünmemizi gerektiriyor.

Yükseköğretim araştırmalarının gelişimi

Yükseköğretim araştırmalarında birinci, ikinci, üçüncü kuşak üniversiteler ayrımı olarak sıklıkla kullanılan bir tiplendirme var. Buna göre birinci kuşak, Orta Çağ'ın sadece eğitime odaklanan skolastik üniversitelerini; ikinci kuşak, eğitim ve araştırma misyonlarını birlikte ele alan, Humboldt modeli ile cisimleşmiş, modern (ulus-devlet) üniversitesini ve üçüncü kuşak; şirket-tipi örgütlenen, bilginin ticari kullanımına ve üniversite-sanayi iş birliğine odaklanan neoliberal girişimci üniversite modelini tanımlamaktadır (Wissema, 2009). İlk iki kuşak üniversite üzerine yazının ağırlıklı olarak "Üniversite İdeası"- üniversite nedir, (kültürel) misyonu nedir üzerine felsefi tartışmalarla şekillendiğini görmekteyiz. Bu tarihsel dönemeçlerde J. H. Newman, I. Kant, A. Humboldt, K. Jaspers, J. Derrida, J. Habermas, J. F. Lyotard gibi birçok düşünürün metinleri üniversite tartışmalarının felsefi temellerini oluşturmuştur. Üçüncü kuşak üniversite modeli üzerine yazın ise 1990'lardan itibaren neoliberal "bilgi ekonomisi için yükseköğretim" söylemi etrafındaki politika tartışmaları ile şekillenmiştir. Tam da bu dönemde Humboldt modelinden neoliberal girişimci üniversiteye geçişin yarattığı sancılar modern üniversitenin krizi olarak oldukça hacimli bir literatür ortaya çıkartmıştır.

Üniversitenin ve daha çok lise sonrası eğitim kademesi olarak yükseköğretimin, bir araştırma alanı olarak gelişimi ise 2. Dünya savaşı sonrasında özellikle ABD ve Avrupa'da yükseköğretimin kitleselleşmesi ile ilişkilendirilmektedir. Alanın kurucu isimlerinden Burton Clark'a (1973) göre, bu kitleselleşme ile yükseköğretimin iktisadi ve yönetici elitler kadar tüm toplum için önemli hâle

gelmesi, 1960'larda eğitim çalışmalarının iktisat, siyaset bilimi, tarih, örgüt çalışmaları ve sosyoloji disiplinlerinde yeniden önem kazanmasına yol açmıştır. Ona göre bu dönemde, hükümetler dinamik ve gelişmiş bir ekonomi yaratmak için eğitim süreçleri üzerinde bir rasyonelleştirme baskısı yaratırken; gençlik kültürü böyle bir teknik rasyonalite karşısında bir duyarlılık ve kimlik mantığını tercih ediyordu. Bu karşıtlıktan doğan çatışmalar akademisyenleri kendi dünyaları üzerine sistematik çalışmalar üretmeye yönlendirmişti.

Aynı dönemde, ABD'de bu kitleselleşme sürecinin nasıl yönetileceğine dair tartışmalar Kaliforniya Master Plan olarak bilinen oldukça kapsamlı bir yükseköğretim sistemi tasarımı ortaya çıkardı. Plan artan talebi karşılamak üzere kurumsal çeşitliliğe dayalı olarak araştırma üniversiteleri, eğitim odaklı üniversiteler, mesleki eğitim odaklı kolejler ve liberal sanatlar kolejleri gibi kurumlardan oluşan net bir sınıflandırma öneriyordu. Bu plan çerçevesindeki tartışmalar yükseköğretim araştırmalarında birçok çalışma alanı için temel oluşturdu. Bu plan çerçevesindeki tartışmalar, yükseköğretim araştırmalarının kurucuları arasında gösterilen Clark Kerr'in (1963) multiversite modeli; Martin Trow'un (1973) elit, kitlesel ve evrensel yükseköğretim sistemleri ve Burton Clark'ın (1973) yükseköğretim sosyolojisi ve örgüt olarak üniversite üzerine çalışmalarını desteklemiştir.

Bugün dünya genelinde yaygın disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak yükseköğretim araştırmalarının gelişimi ise 1990'lardan itibaren mottosu "küresel bilgi ekonomisine geçiş için yükseköğretim" olan ve tüm dünyada yaşanan yükseköğretim reformları ile ilişkilidir. Bu dönemde OECD, Dünya Bankası ve Bologna Süreci'nin öncülüğünde kitleselleşme, uluslararasılaşma, piyasalaşma, kalite güvencesi ve akreditasyon, öğrenci merkezlilik, üniversite-sanayi iş birliği ile yükseköğretimde küresel eğilimler olarak özetlenen ana politika/reform alanları ortaya çıkmıştır. Bu boyutların her biri hâlen yükseköğretim araştırmalarının ana çalışma konularını oluşturmaktadır.

Yükseköğretim araştırmalarının kapsamı

Bu gelişmeler sonucunda yükseköğretime ilişkin konusu geçen politika gündemlerine odaklanan farklı disiplinlerden araştırmalarda ciddi bir artış yaşanmış, 2018 itibarıyla toplam 218 yükseköğretim araştırmaları merkezi, 277 lisansüstü program, bu alanda İngilizce dilinde yayınlanmakta olan 120'den fazla akademik dergi ortaya çıkmıştır (Tight, 2018). Alanın genişlemesi ile birlikte, alanın kapsamını tanımlama ve bu alandaki yayınları sınıflandırma amaçlı çalışmalar da artmıştır. Yükseköğretim araştırmaları alanına özgü uluslararası akademik dergilerde yayınlanan makalelerin konu alanları, kuramsal çerçeveleri, metodoloji ve yöntemleri üzerinden kapsamlı analizleri ile bilinen Tight (2018) alanın önde gelen 15 dergisinde yayınlanan çalışmalarda tespit ettiği konu alanı ve kuramsal çerçeveleri şöyle sınıflandırmıştır:

<i>Tema</i>	<i>Kapsam</i>	<i>Kuramsal çerçeveler</i>
<i>Eğitim ve öğrenme</i>	Öğrenci öğrenimi ve yetiştirilmesi, farklı öğrenci türleri ve yükseköğretimde eğitim	Fenomenografi; eğitim ve öğrenim yaklaşımları; eğitim ve öğrenim bilimi; kavram haritalandırma; bilme biçimleri; motivasyon
<i>Müfredat tasarımı</i>	Yükseköğretim müfredatı, öğrenim teknolojileri, öğrencilerin yazma becerisi, ölçme değerlendirme ve lisansüstü ders tasarımı	Akademik okur-yazarlık; aktivite sistemleri; başlangıç kavramları; problem-temelli öğrenme; genel beceriler; sosyal sorumluluk eğitimi
<i>Öğrenci deneyimi</i>	Yükseköğretime erişim, ders deneyimi, başarı ve başarısızlık, lisansüstü deneyim, farklı öğrenci gruplarının deneyimleri ve yükseköğretimden istihdama geçiş	İlk yıl deneyimi; öğrenci kaybetmeme ve öğrenci katılımı; istihdama geçiş; yükseköğretime geçiş; aktör-ağ teorisi; sosyal içerme
<i>Kalite</i>	Ders değerlendirme, notlandırma ve sonuçlar, ulusal izleme pratikleri ve sistem standartları	Kalite güvencesi/yönetimi; tüketici ya da müşteri olarak öğrenci; sıralamalar; öğrenci memnuniyeti; kalite değerlendirme; toplam kalite yönetimi
<i>Sistem politikaları</i>	Politika bağlamı, ulusal politikalar, karşılaştırmalı politika çalışmaları, tarihsel politika çalışmaları ve finansman ilişkileri	Beşerî ve sosyal sermaye; küreselleşme ve uluslararasılaşma; kitleselleşme; piyasalaşma; özelleştirme; paydaş kuramları
<i>Kurumsal yönetim</i>	Yükseköğretim yönetim pratikleri, kurumsal liderlik ve yönetim, kurumsal gelişim ve tarih, akademik kariyer, ölçek ekonomileri ve kurum birleşmeleri; yükseköğretim, sanayi ve toplum arası ilişkiler	İşletmecilik ve meslektaşlık; kurumsal misyon ve çeşitlilik; akademik yönelim ve kurumsal benzeşme; yönetişim; kurumsal alan; üçüncü misyon
<i>Akademisyenlik</i>	Akademik roller; akademik gelişim; akademik kariyer; akademisyenliğin doğasındaki değişimler ve farklı ülkelerde akademisyenlik mesleği	Akademik cemaat ve alanlar; akademik kimlikler; ortak uğraş toplulukları; mesleki gelişim; refah; akademik yazı
<i>Bilgi ve araştırma</i>	Araştırmanın doğası; disiplinlerlik; bilgi biçimleri ve üniversitenin doğası	Araştırma/eğitim bağlantısı; disiplinlerarasılık; profesyonel ve mesleki disiplinler; bilgi biçimleri; üniversite ideası; sınıflandırma ve çerçeveleme

Tablo 1- Tıght, 2012 ve 2018'deki farklı tablolardan yazar tarafından birleştirilmiştir.

Görüldüğü üzere yükseköğretim araştırmaları alanı gerek kapsadığı konular bakımından gerekse bu alandaki çalışmaları yürüten disiplinler açısından oldukça heterojen bir yapıdadır. Aynı durum yükseköğretim araştırmacıları için de geçerlidir. Akademik bir disipline bağlı olarak belirli kuramsal çerçeveler etrafında analizlerde bulunan araştırmacılar, yükseköğretim yönetiminde uygulayıcı olarak çeşitli deneyimlere sahip kişilere kadar oldukça geniş bir yelpazedeki araştırmacı grubunun bu alanda yer aldığını söyleyebiliriz.

Yükseköğretim araştırmacıları tipolojisi

Teichler (2000:19-20) bu araştırmacılar üzerine geliştirdiği tipolojide altı farklı araştırmacı grubu tanımlamaktadır:

1. Disiplin-bölüm temelli dönemsel araştırmacılar: Kendilerini iktisatçı, tarihçi, sosyolog vb. olarak tanımlarlar ve akademik yaşamlarının bir kısmını yükseköğretim konusuna ayırırlar. Örneğin sosyolojide T. Parsons, D. Riesman, S. M. Lipset, A. Giddens, J. Habermas, N. Luhmann ve R. Dahrendorf gibi araştırmacılar bu grubun içinde yer alırlar. Bu konu, siyasal olarak gündemde olduğunda onlar için ilgi çekicidir. Yükseköğretim araştırmalarının kavramsal temelini zenginleştirirler ancak genellikle saha bilgisinden yoksundurlar. Çoğunlukla araştırmalarının pratik bağlamıyla pek ilgili değillerdir.

2. Disiplin-temelli sürekli araştırmacılar: İlk gruptakiler gibi belirli bir bölüme bağlıdırlar. Farklı olarak yükseköğretim konusu akademik kariyerlerinin tamamını ya da önemli bir kısmını oluşturur. Alan bilgileri daha çok uygulamaya yönelik araştırmalardan gelir. B. Clark, M. Trow, T. Becher ve P. Bourdieu bu ikinci tipe dâhil edilebilir.

3. Yükseköğretim araştırma kurumlarındaki araştırmacılar: Bölüm-temelli araştırmacılarla iletişim içerisinde dirler ancak çalışmalarını uygulamalı araştırmacılara ve ilgili uygulayıcılara yakınlaştırmaktadırlar. Diğer yükseköğretim araştırmacıları ile iş birliklerinin gücü ve büyük çaplı projeler için yüklü fonlar elde etmeleri denge sağlamalarında etkilidir.

4. Uygulamalı yükseköğretim araştırmacıları: Yükseköğretim araştırmalarının akademik gelişimine katkı sağlamakla birlikte araştırmalarının ve topladıkları verinin karar alma süreçlerine faydası üzerinden tanınırlar. Genelde kurumsal araştırma veya politika araştırmaları yürüten birimlerdedirler.

5. Danışman ve değerlendirmeciler: Uygulayıcılara tavsiyede bulunmak üzere her türlü sistematik bilgiden ve uygulama deneyiminden yararlanırlar. Bu açıdan uygulamalı araştırmacılarla uygulayıcılar arasında bir bağ olarak görülebilirler.

6. Yükseköğretim uygulayıcıları: Üniversite rektörleri, yöneticiler, akademisyenler ve siyasetçiler kendilerini uzman olarak görürler. Yarı-zamanlı araştırmacı ya da danışman olabilirler. Böyle olmasa dahi, çoğunlukla kendilerini uzman ve yükseköğretime dair bilgi sahibi görürler.

Eleştirel yükseköğretim araştırmaları

Yükseköğretim araştırmalarına gelen eleştirilerden biri alanın yaygınlaşması ve genişlemesine karşın politika odaklı ya da rapor benzeri betimleyici çalışmaların ağırlıkta olması, kuramsal düzeyde alana özel teori ve yaklaşımların yeterince geliştirilememesidir. Bununla bağlantılı olarak alanın eleştirel sosyal bilimlerle etkileşiminin de zayıf olduğu, kuramsal olarak politik ekonomi, modernleşme, küreselleşme, feminizm ve bilgi sosyolojisi kuramlarından yeterince yararlanmadığı söylenebilir (Slaughter, 2001). Bu noktada 2010'lardan itibaren farklı yazarlarca dile getirilen bir eleştirel yükseköğretim araştırmaları arayışı söz konusudur. Farklı alanlarda yükseköğretime eleştirel yaklaşan çalışmalar uzun süredir bulunmakla birlikte, bunlar ağırlıklı olarak Teichler'in yukarıdaki sınıflandırmasında geçen disiplin-bölüm temelli dönemsel araştırmalar olarak değerlendirilebilir. Eleştirel yükseköğretim araştırmalarının süreklilik kazanması, etki alanını genişletmesi ve eleştirel kuramlarla güçlendirilmesi gerekmektedir.

K. Szadkowski (2013), eleştirel yükseköğretim araştırmaları kapsamında; a) Simon Marginson'un ulusal ve küresel ölçekte yükseköğretime erişim ve uluslararası sıralamalar üzerine eşitlik ve kamu yararı odaklı çalışmalarını (ör. 2016b); b) yükseköğretimin kapitalist dönüşümü, piyasalaşma, metalaşma ve şirketleşme üzerine referans kaynak haline gelen akademik kapitalizm kuramlarını (Leslie&Slaughter, 1997); c) öğretim üyesi sendikaları, sendika hareketleri ve öğrenci hareketleri sonucu ortaya çıkan çalışmaları (ör. Aronowitz, 2000) ve son olarak d) kapitalizmin yükseköğretimi bir diğer üretim sektörü olarak yapılandırmasını analiz eden Marksist kuramları (ör. Roggero, 2011) öne çıkarmaktadır. Bu listeye, feminist kuramların toplumsal cinsiyet ve diğer farklılıkların birey, yükseköğretim ve ulus-devletlerin küresel ekonomi içerisindeki konumunu nasıl şekillendirdiği üzerine açıklamalarını (Blackmore, 2013); bilgi sosyolojisi temelinde üniversite ideasının ve vatandaşlığı şekillendiren bir kamusal alan olarak üniversitelerin dönüşümünü tartışan Gerard Delanty³ 'i; geliştirdiği "toplumsal bir yükseköğretim felsefesi" ile mümkün ütopya olarak alternatif üniversite idealarını tartışan Ronald Barnett⁴'i, bilişsel kapitalizmin ortaya çıkardığı yeni olanaklar üzerinden "yaratıcı üniversite" kavramsallaştırması ve "bilgi sosyalizmi" üzerinden Michael Peters⁵'i, dekolonyal ve postkolonyal yaklaşımları (ör. Achille Mbembe⁶) ve tabii ki eleştirel

³ <https://gerarddelanty.com/books>; Örneğin: Challenging Knowledge: The University in the Knowledge Society; Delanty, Gerard: 9780335205783; Amazon.com: Books

⁴ <https://www.ronaldbarnett.co.uk/>; Örneğin: Realizing the Ecological University: Eight Ecosystems, Their Antagonisms and a Manifesto; Ronald Barnett: Bloomsbury Academic - Bloomsbury

⁵ <https://www.michaeladrianpeters.com/>; Örneğin: Knowledge Socialism: The Rise of Peer Production: Collegiality, Collaboration, and Collective Intelligence | SpringerLink

⁶ Decolonizing Knowledge and the Question of the Archive. Açık erişim: Decolonizing the University.docx

pedagojinin önemli temsilcilerinden Henry Giroux⁷'nin neoliberal ve otoriter zamanlarda yükseköğretim üzerine çalışmalarını ekleyebiliriz.

Eleştirel yükseköğretim araştırmalarının gelişiminin bir başka örneği 2016 yılından itibaren devam etmekte olan "Palgrave-Eleştirel Üniversite Çalışmaları"⁸ kitap serisidir. Bu seride bugüne kadar yer alan 25 kitabın ana temaları şöyle özetlenebilir: Neoliberal dönemde üniversiteler ve kamusal entelektüellik; kamu üniversiteleri, işletmecilik ve yükseköğretimin değeri; üniversite eğitiminin geleceği; akademik barbarlık ve eşitsizlik; vatandaşlık ve yükseköğretimin geleceği; akademik emek, işsizlik ve küresel yükseköğretim ve konformizm çağında akademik özgürlük.

Ana akım yükseköğretim araştırmalarından farklı olarak eleştirel yaklaşımlarda yükseköğretimin dönüşümünü kapitalizmin aşamaları ve büyük toplumsal dönüşümlerle ilişkilendirmek, eşitsizlikler ve özgürlüklere odaklı olmak, geleceğe dönük olmak gibi temel iddialar bulunduğunu söyleyebiliriz. Burada yükseköğretim tarihindeki dönüşümleri anlamaya çalışırken dönemlerin egemen kalkınma paradigmaları ile ilişkili düşünmenin kolaylaştırıcı ve yararlı olduğunu düşünüyorum. Örneğin modern üniversite (Humboldt); ulus devlet, ulusal kalkınma, vatandaş ve ulus kimliği inşasında özgün bir misyona sahipti. Üçüncü kuşak girişimci üniversite ise üniversiteleri ekonomik büyümenin motoru olarak gören neoliberal bilgi ekonomisinin hızlı davranabilen, bilginin ticarileştirilmesine odaklı, küresel girişimciler yetiştiren egemen modelini oluşturdu. Pandemi deneyimi ve iklim değişikliği ile bu kez yeni paradigma olarak 'sürdürülebilir kalkınma hedefleri için yükseköğretim' öne çıkıyor ve ekolojik üniversite, yeşil üniversite, sürdürülebilir üniversite gibi modeller önem kazanacak gibi gözüküyor. Diğer yandan artan otoriterleşme eğilimleri, kriz ve belirsizlikler karşısında her zaman için alternatif üniversite tahayyül ve modelleri üzerine düşünmek ve üretmek (Barnett'in 'mümkün ütopyaları'-feasible utopias) bir direnç (resilience) geliştirme pratiği olarak önümüzde duruyor.

Yukarıdaki çerçeveden yararlanarak yazının amacı olarak belirttiğim 'eleştirel yükseköğretim araştırmalarına çağrı' için gelecek sayılarda eleştirel pedagoji dergisinde çeşitli atölye ve yazılarla ele alabileceğimiz çeşitli konuları üniversitenin değersizleştirilmesi üzerinden kısaca özetleyerek yazımı tamamlamak istiyorum.

Değersizleştirilen üniversite üzerine bazı çalışma alanları

1. Bilimsel bilginin değersizleştirilmesi

1960'lardan itibaren sanayi-sonrası toplum, enformasyon toplumu ve bilgi toplumu kavramsallaştırmaları ile bilginin/hakikatin demokratikleşmesi,

⁷ Neoliberalism's War on Higher Education: Giroux, Henry A.: 9781642590371: Amazon.com: Books

⁸ Palgrave Critical University Studies: <https://link.springer.com/series/14707>

herkesin erişimine sunulması, uzmanlıkların yaygınlaşması ile bilim toplumları oluşması tartışmaları yapıldı. Özellikle, Daniel Bell'in (1973) Sanayi-sonrası Toplumun Gelişi kitabında, üniversitelerin toplumda merkezi bir rol edineceği ve eşitlikçi, demokratik bir kültürün yaygınlaşmasına öncülük edeceği öngörüsü önemlidir. Bu öngörünün tam aksi gerçekleşti, üniversiteler bilgi ekonomisinde ekonomik büyümenin motoru olarak görülürken şirket benzeri yönetim modellerine ve akademik kapitalizme ayak uydurmak durumunda kaldılar ve demokratikleşmeden uzaklaştılar.

Dolayısıyla üniversitelerde ne tür bilginin değerli görüldüğü, bilginin hangi toplumsal ilişkiler içerisinde üretildiği ve nasıl bir toplum tahayyülü içerisinde yaygınlaştırıldığı üniversiteler için ana eleştirel gündemlerden biridir. Burada post-modern eleştiri, hakikat-sonrası çağ iddiaları, dijitalleşmenin etkisi gibi bilgiyi muğlaklaştıran ve değersizleştiren yaklaşımlar karşısında özgürleştirici yaklaşımlar önem kazanmaktadır.

2. Üniversite yönetimine demokratik katılımın değersizleşmesi

Birlikte öğrenilen, tartışılan, mücadele edilen, üretilen bir praksis ile üniversiteler demokratik toplumların inşasında aktif bir rol oynayabilir. Neoliberal üniversitede demokratik katılımın ve meslektaş yönetişiminin terk edilmesi, şirket tipi işletmecilik ve kalite güvencesi standartlarının benimsenmesi, şeffaf ve veri-temelli yönetim iddiası ile sayısallaştırmaya tapılır hale gelmesi akademik kültürün demokratik unsurlarını ikinci plana itmiştir. Üniversitelerin temel bileşenleri olan akademisyenler, öğrenciler ve idari personel karar alma mekanizmalarının çoğunlukla dışında kalmaktadır.

Uluslararası sıralamalar ve kalite güvencesi göstergeleri üzerinden sayısal performansa odaklanan, hem akademisyenleri hem de akademik yöneticileri neoliberal öznelere dönüştüren bu yönetim anlayışı literatürde 'denetim kültürü' kavramı etrafında eleştirilmektedir (ör. Wright ve Shore, 2000).

3. Akademik emeğin değersizleştirilmesi

Neoliberal üniversitede akademisyenler kariyerçi, girişimci neoliberal öznelere dönüşürken (bkz. Nalbantoğlu, 2003) çalışma koşulları giderek prekaryalaşmaktadır. Akademik kariyer yollarının güvencesizleşmesi OECD'yi (2021) bile üniversitelerin bu politikalarla yetenekli kişileri üniversitelere çekmekte ve üniversitede tutmakta zorlanacağı uyarısında bulunmaya itmiştir.

Türkiye'de akademik kadrolar OECD üyesi ülkelere kıyasla daha yüksek oranda güvenceli kadrolardan oluşmakla birlikte, esnek istihdam modellerinin artırılmasına yönelik hedefler başta YÖK olmak üzere çeşitli politika belgelerinde vurgulanmaktadır. Ayrıca siyasi baskılar, mobbing gibi uygulamalar, ekonomik koşullar nedeniyle yoksullaşan akademisyenlerin deneyimleri de eleştirel yükseköğretim araştırmaları kapsamında ele alınması gereken konulardır.

4. Üniversite bileşenlerinin ruh sağlığı ve esenlik krizi

COVID 19 Pandemisi ile birlikte Dünya Sağlık Örgütü öncülüğünde birçok alanda 'iş yaşamında ruh sağlığı ve esenlik' üzerine politikalar ve uygulamalarda artış yaşandı. Üniversitelerde de öğrenci, akademisyen ve idari personelin ruh sağlığı ve esenliği (well-being) üzerine araştırmalar daha fazla gündeme geliyor. Bunun bir örneği AB COST programı kapsamında 2020-2024 yılları arasında yürütülen "Araştırmacı Ruh Sağlığı Aksiyonu"⁹dur. Bir başka kapsamlı örnek, Birleşik Krallık'ta sürdürülebilirlik ve bileşenlerinin sağlığı üzerine bir kalite güvencesi geliştirmeye odaklanan "Sağlıklı Üniversiteler Ağı -Healthy Universities Network"¹⁰tür.

Bu alanda ruh sağlığının yükünü bireylere yıkan yaklaşımlar bulunmakla birlikte, çalışma koşulları, iktidar ilişkileri, yapısal ve siyasal koşullar ile ilişkilendirerek akademik yaşamda gelişen ruh sağlığı sorunlarını neoliberal üniversite ile bağdaştıran çalışmalar eleştirel yükseköğretim araştırmalarına uygun örnekler oluşturmaktadır. Bir örnek olarak, Richard Hall'un üniversiteyi bir "anksiyete makinası" olarak tanımladığı "The Hopeless University: Intellectual Work at the end of The End of History"¹¹ kitabı incelenebilir.

Ayrıca performansa dayalı 'yayınla ya da yok ol' kültürü, üniversitelerin şirket gibi yönetilmesi, akademik kapitalizm vd. süreçler karşısında bir 'acelesiz bilim' (slow science) hareketi gelişmektedir. Farklı ülkelerden çeşitli akademik gruplarca desteklenen bu harekete dair eğitim ve bilimin herkes için olduğunu, bilimin toplumsal sorumluluğunu, bilginin bir müşterek olduğunu ve bağımsız ve eleştirel düşünceyi vurgulayan manifestolar ortaya çıkmaktadır.¹²

5. Diplomaların değersizleşmesi

Yükseköğretime erişimin yaygınlaşması daha önce üniversiteye gidemeyen sosyo-ekonomik grupların bu olanağa sahip olmasıyla genel anlamda demokratikleşme olarak ele alınmaktadır. Ancak bu yaygınlaşma 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'de Kaliforniya Master Plan çerçevesinde 'herkes için nitelikli yükseköğretim' gibi bir tür sosyal devlet anlayışı ile yapıldığında görece olumlu sonuçlar üretebilmekteydi. Neoliberal dönemde yükseköğretimin yaygınlaşması piyasalaşma ile el ele yürüdüğünden aynı etkiyi yaratamamaktadır. Birçok ülke örneği elit üniversitelere hâlen ağırlıklı olarak orta üst sınıf çocuklarının gidebildiğini göstermektedir. Bu açıdan yükseköğretimin yaygınlaşmasını

⁹ <https://www.cost.eu/actions/CA19117/> . Ayrıca bu aksiyonun Türkiye ekibi tarafından Türkçe kaynaklar sunan <https://akademikiyiyasam.org/> sitesi oluşturulmuştur.

¹⁰ <https://healthyuniversities.ac.uk/>

¹¹ Kitaba erişim için: <https://mayflybooks.org/the-hopeless-university-intellectual-work-at-the-end-of-the-end-of-history/>

¹² Örneğin (Slow science in Belgium): <https://slowscience.be/the-slow-science-manifesto-2/>

kimlerin hangi tür üniversitelere ve programlara erişebildiği üzerinden incelemek de eleştirel yükseköğretim araştırmaları gündemi arasındadır.

Bu noktada bir başka kavramsal eleştiri ‘diploma enflasyonu’ (Collins, 2011) üzerinden yapılmaktadır. Artan dereceler, sertifikalar genç işsizliğini öteleyen bir tür sosyal güvenlik uygulaması işlevi görmektedir. Ve diploma sahibi kişi sayısının artması ‘yedek işgücü ordusunu’ büyütürken emeğin değersizleşmesine ve diplomaların da değersizleşmesine neden olmaktadır. Türkiye’de bu genel eğilimin ötesinde, daha derin bir diplomalı işsizler krizi yaşanmaktadır. Nitekim Türkiye, üniversite mezunlarının işsizliğinin genel işsizlik oranını aştığı tek Avrupa ülkesidir¹³. Türkiye’ye özgü bir başka sorunumuz da diploma iptali ve sahte diploma skandallarıdır.

Diplomaların değersizleşmesine dair işgücü piyasasından gelen ve güçlenmekte olan yeni bir gündem de eğitimi ‘istihdam edilebilirlik’ için beceri edinme ve becerilerini piyasa ihtiyaçlarına göre güncellemeye indirgeyen ‘mikro-yeterlilikler’ yaklaşımıdır. Bir hayat boyu öğrenme stratejisi olarak mikro-yeterlilikler kısa süreli eğitimlerle belirli becerilerin edinilmesini hedeflemektedir. Başta bilişim/yazılım sektörü olmak üzere birçok alanda büyük şirketlerin diplomalar yerine bu tür spesifik becerilerin sertifikalandırılması ile istihdama yönelmiş olması başta AB ülkeleri olmak üzere mikro-yeterlilik politikalarına ilgiyi artırmaktadır¹⁴.

Akademik özgürlükler ve temel değerlerinden uzaklaşan üniversite

Son olarak üniversitelerin, modern üniversiteye atfedilen ve Aydınlanma felsefesine dayanan, başta akademik özgürlükler olmak üzere kendi temel ilke ve değerlerinden uzaklaşarak saygınlıklarını ve güvenilirliklerini zedelediklerini ve bu durumun artık demokratik ülkeler için de geçerli olduğunu gözlemlemekteyiz¹⁵. Bu temel değerler Avrupa üniversite geleneği ile ilişkilendirildiği için son yıllardaki gerilemenin en çok da Avrupa Yükseköğretim Alanı’nın dikkatini çektiği söylenebilir. Nitekim Bologna Süreci kapsamındaki güncel çalışmalarda Avrupa Yükseköğretim Alanı için temel değerler belgesi¹⁶ oluşturulmuştur. Bu çerçevede özerklik, akademik özgürlük, yükseköğretim için kamu sorumluluğu, yükseköğretimin kamusal sorumluluğu, akademik dürüstlük ve öğrenci ve akademisyenlerin yükseköğretim yönetimine katılımı üzerine temel ilkeler belirlenerek üye ülkelerde mevcut durumun düzenli olarak izlenmesi planlanmıştır.

¹³ <https://tr.euronews.com/business/2025/07/27/turkiye-universite-mezunlarinin-issizliginin-genel-orani-astigi-tek-avrupa-ulkesi>

¹⁴ https://ehea.info/Immagini/QUATRA_-_TPG_A_recommendations_on_micro-credentials_09.11_.2023_.pdf

¹⁵ <https://academic-freedom-index.net/>

¹⁶ https://ehea.info/Immagini/BFUG_BE_VA_88_9_4_2_WG_FV_Statements1.pdf

Akademik özgürlükler eleştirel yükseköğretim araştırmalarının en temel çalışma alanlarından biridir.

Sonuç yerine

Yükseköğretim araştırmalarının gelişimi ve eleştirel yükseköğretim araştırmalarına duyulan ihtiyaç üzerine bu derlemenin okuyucuların aklında birçok yazı ve ortak çalışma fikri yaratmış olmasını umuyorum. Yukarıda değinilen ya da değinilmeyen üniversite meselelerine dair birçok başlıkta eleştirel pedagoji birikiminden yararlanan ortak çalışmalar yapabilir ve eleştirel pedagoji dergisinde yükseköğretim tartışmalarımızı derinleştirebiliriz.

Bu yazıyı bu çabanın ilk adımı olarak ele aldım. Gelecek sayılarda yükseköğretimin farklı gündemleri ile tekrar buluşmak dileğiyle...

Kaynakça

- Bell, D. (1973). The coming of post industrial society. New York, NY: Harper
- Blackmore, J. (2013). Within/Against: Feminist Theory as Praxis in Higher Education Research, in Jeroen H. & Tight, M (ed.) Theory and Method in Higher Education Research (International Perspectives on Higher Education Research, Volume 9) Emerald Group Publishing Limited, pp.175 – 198
- Collins R. (2011). "Credential Inflation and the Future of Universities ", Italian Journal of Sociology of Education, 3(2), 228-251. DOI: 10.14658/PUPJ-IJSE-2011-2-12
- Kerr, C. (1963). The Uses of the University. Harvard University Press
- Marginson, S. (2016). Higher Education and the Common Good. Melbourne University Press
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2003). Üniversite A. .de bir 'homo academicus': "ersatz" yuppie akademisyen. Toplum ve Bilim, No. 97: 742
- OECD (2021), "Reducing the precarity of academic research careers", OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 113, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0f8bd468-en>.
- Roggero, G. (2011). The production of living knowledge: the crisis of the university and the transformation of labor in Europe and North America. Trans. E. Brophy. Philadelphia: Temple Press.

- Slaughter S, Leslie LL. (1997). Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University Baltimore, MD: Johns Hopkins Univ. Press
- Slaughter, S. (2001). Problems in comparative higher education: Political economy, political sociology and postmodernism. Higher Education. 41, 389-412
- Szadkowski K. (2013). University's Third Mission as a Challenge to Marxist Theory, "Człowiek i Społeczeństwo", vol. XXXV, iss. 1, pp. 203-218. Adam Mickiewicz University Press. 12 Kasım 2018 tarihinde < http://cpp.amu.edu.pl/kwiek/pdf/11_SZADKOWSKI.pdf > adresinden erişildi.
- Teichler, U. (2000). Higher Education Research and its Institutional Basis. Schwarz S. ve Teichler, U. (ed.) The Institutional Basis of Higher Education Research içerisinde. s. 13-24.
- Tight, M. (2018). Higher Education Research: An Emerging Field. International Higher Education, 94, 22-24.
- Tight, M. (2012). Researching Higher Education. McGraw Hill International. Kindle Edition.
- Trow, M. (1973). Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education. Carnegie Commission on Higher Education, Berkeley, California
- Wissema, J. G., (2009) Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru, Çev.:Özyeğin Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2009.
- Wright, S., & Shore, C. (2000). Coercive accountability: the rise of audit culture in higher education. In M. Strathern (Ed.), Audit Cultures. Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy (pp. 57-89). Routledge.